

Liszt Ferenc Zeneakadémia
28-as számú művészet- és művelődéstörténeti besorolású doktori iskola

Javier López Jorge

Mozart K. 475-ös c-moll fantáziájának instruktív
közreadása Bartók Béla szerkesztésében

Bartók forrásainak, notációs és előadói stílusának értelmezési
kérdései

DLA tézisek

Témavezető: Dr. Vikárius László

Budapest, 2022

I. A kutatás előzményei

„Ha megértjük, hogy az egyes korok előadói számára mit jelentett a notáció, vajon «hallhatóvá» válik játékuk is?»¹

George Barth *Mozart Performance in the 19th Century* című cikkében megfogalmazott gondolata szinte tökéletesen összefoglalja kutatásom lényegét. A notáció megszólaltatása – vagy még inkább a lejegyzés korlátain túlmutató előadása - mindig is olyan téma volt, amely őszintén foglalkoztatott. Témavezetőmmel, Dr. Vikárius Lászlóval folytatott beszélgetéseink alapján mindketten úgy véltük, hogy Bartók Béla Mozart zongoraszonátáinak instruktív közreadása ideális, az elmélyült kutatásra alkalmas témakör lehet. Kiterjedtsége miatt azonban már a kezdeteknél szükségessé vált az elérhető információk és a felmerülő kérdések rendszerezése és prioritizálása. A notáció korlátaira és az idők folyamán bekövetkező változásaira (mind Mozart, mind Bartók esetében) való reflektálás mellett – tovább szűkítve a tárgyalni kívánt témát - Bartók zenei személyiségének alapos vizsgálatán keresztül szerettem volna azonosítani az általa használt kiadásokban fellelhető bejegyzéseit, és mindezek segítségével megérteni azok célját és mélyebb értelmét. A kutatási folyamat része volt Bartók kezdő zongoristaként megtett első lépéseinek, a Thomán Istvánnál a budapesti Királyi Zeneakadémián folytatott tanulmányoknak és annak a zenei környezetnek a tanulmányozása, amelyben felnőtt. Vizsgálódásom tárgyát képezte továbbá Bartók tanári és etnomuzikológusi tevékenysége, valamint írásai, felvételei is.

A kutatás egyik célja a kezdetektől fogva egyértelmű volt: a Mozart-zongoraszonáták instruktív közreadásának elemzésén keresztül megpróbálni megvilágítani és jobban megérteni a Bartókra jellemző összetett notáció jelentését. Ha filológiai nézőpontból tekintünk a kérdésre: mely jelzések származnak Bartóktól, és melyek nem? Vajon létezik-e olyan sajátos szerkesztői örökség, melyhez Bartók a különböző forrásokon keresztül juthatott? Befolyásolhatta-e ez az örökség a Mozart-szonáták értelmezését? Ezen a ponton jöttem rá, hogy mielőtt a bartóki jelzések értelmébe, jelentésébe mélyednék, a Bartók által alapul vett kottaanyag, illetve ezen anyag változásainak megértése sem kerülhető meg. Lehetőséget adhat többek között arra,

¹ George Barth: 'Mozart Performance in the 19th Century'. *Early Music*, Vol. 19, No. 4 (1991). 538-555. 538. Fordítás: „If we can understand what notation meant to performers of each era, might we not "hear" them perform?”

hogy tisztábban lássuk a notáció jelentésének alakulását, valamint reflektáljunk a kottaírás korlátaira. Mivel Mozart összes zongoraszonátájának tanulmányozása véget nem érő vállalkozás lett volna, választásom a K. 475-ös számú c-moll fantáziára esett. Ennek okai az alábbiak: egyrészt a mű közelmúltban újralfedezett kézírata az elmúlt 30 év egyik legjelentősebb zenetudományi eseménye volt, amely a közreadói változások tanulmányozását még érdekfeszítőbbé tette; másrészt Igréc Srebrenka *Béla Bartók's Editions of Mozart's Piano Sonatas*² című disszertációjának köszönhetően tudtam, hogy a forrás, amelyre Bartók a c-moll fantázia és szonáta (K. 475/457) instruktív közreadásait alapozta, továbbra sem ismert.

Több intézmény felbecsülhetetlen értékű segítségének köszönhetően a c-moll fantázia összesen húsz különböző kiadásához jutottam hozzá, így lehetőségem nyílt ezek alapos összehasonlítására. Rendkívül hasznos tapasztalat volt, amely rámutatott a szerkesztői munka nehéz és kényes vállalására, megvilágította mélyebb értelmét és a zene közvetítésében betöltött hatalmas jelentőségét. Tulajdonképpen lehetővé tette számomra, hogy első kézből figyelhessem meg a notáció jelentésének a 19. században és a 20. század elején végbemenő változásait.

Miután sikerült azonosítani a forrást, amelyre Bartók a Fantázia kiadását alapozta, a következő lépés mindazon, az artikulációra, hangsúlyozásra, dinamikára, agogikára, előadásmódra és tempóra vonatkozó jelzések összegyűjtése és rendszerezése volt, amelyek a Mozart-szonáták bartóki interpretációját tükrözték. Vajon lehetséges-e valóban megérteni ezeknek a jelzéseknek a jelentését egyszerűen azáltal, hogy elemezzük azokat és kontextusukat a zeneműben? Ezen a ponton ébredtem rá arra, hogy Bartók személyiségének három rendkívül fontos, azonban kevésbé ismert aspektusának alapos vizsgálata a kutatás szempontjából elengedhetetlen. E három aspektus a zongorista, a tanár és az esszéista. Mi jellemző Bartók előadói stílusára zongoraművészként? Milyen volt tanárként? Mit gondolt olyan fontos témákról, mint a zenei interpretáció, korának új zeneművei vagy a népzenei anyag zeneszerzésben való felhasználása? Írásai, felvételei és a többi instruktív közreadása rendkívüli jelentőséggel bír Bartók zenei személyiségének teljesebb körű megismerésében, ezáltal pedig notációjának mélyebb megértésében.

A notáció korlátait tanulmányozva, elmerülve a zenei szerkesztés mesterségének mélységeiben és az elmúlt századokra gyakorolt hatásában; Bartók zenei személyiségét,

² Igréc Srebrenka: *Béla Bartók's Edition of Mozart's Piano Sonatas* (Baton Rouge: The Louisiana State University and Agricultural and Mechanical Col., 1993).

illetve azt megismervén, hogy mit jelenthetett a rá jellemző notáció, felmerül a kérdés: "kihallhatjuk-e" Bartók játékát a Mozart c-moll Fantázia Andantinójának sajátkezü instruktív kiadásából pusztán annak olvasása által?

II. Források

A Liszt Ferenc Zeneakadémiának, különböző egyéb intézményeknek, könyvtáraknak, illetve azok könnyen elérhető online adatbázisainak köszönhetően a források széles palettája vált elérhetővé számomra.

Az első fejezetben tárgyalatokhoz felbecsülhetetlen segítséget nyújtott salzburgi Bibliotheca Mozartiana, a párizsi Bibliothèque Nationale de France, a budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémia Központi Könyvtára, valamint Kutatókönyvtára és a regensburgi Állami Könyvtár a c-moll fantázia húsz különböző (a szerzői kézírattól egészen a napjainkban megjelentekig terjedő) kiadásának rendelkezésemre bocsájtásával. Emellett George Barth *Mozart Performance in the 19th Century*, Cliff Eisen *The Old and New Mozart Editions* és Eugene K. Wolf *The Rediscovered Autograph of Mozart's Fantasy and Sonata in C minor, K. 475/457* című tanulmányai; Eva és Paul Badura-Skoda *Interpreting Mozart on the Keyboard*, Nikolaus Harnoncourt *Baroque Music Today: Music As Speech. Ways to a New Understanding of Music* című könyvei; illetve Christina A. Georgiou *The Historical Editing of Mozart's Keyboard Sonatas: History, Context and Practice* címet viselő disszertációja bírtak alapvető jelentőséggel az első fejezet kidolgozásának folyamán.

A második fejezetben részletezett kutatás alapjául Bartók írásai (amelyeket Benjamin Suchoff gyűjtött össze *Béla Bartók Essays* című könyvében), hangfelvételei (ezeket egy felbecsülhetetlen értékű tízórás hangfelvétel-gyűjtemény³ őrzi), valamint a több mint 2000 oldalt kitevő, Haydn, Beethoven, Bach, Scarlatti és mások műveinek rendkívül alapos instruktív közreadásai szolgáltak. Mindemellett megkerülhetetlen Somfai László személye, aki szinte mindenütt jelen volt a kutatás folyamán olyan alapvető könyvek és tanulmányok révén, mint a *Béla Bartók: Composition, Concepts, and Autograph Sources*; a *Nineteenth-Century Ideas Developed in Bartók's Piano Notation in the Years 1907-14* vagy a *Béla Bartók's Concept of Genuine and Valuable*

³ *Bartók hangfelvételei Centenáriumú összkiadás*: I. album: Somfai László, Kocsis Zoltán (szerk., 1981): Bartók zongorázik 1920–1945. Eredeti hanglemezek, gépzongora[-]felvételek, koncertfelvételek. Budapest: Hungaroton, LPX 12326–33.; II. album: Somfai László, Sebestyén János, Kocsis Zoltán (szerk., 1981): Bartók hangja és zongorajátéka 1912–1944. Magánfelvételek és családi fonográfhengerek. Töredékek. Budapest: Hungaroton, LPX 12334–38.

Art című írások. Hasonlóképpen nagy segítséget jelentett Lampert Vera cikke (*Bartók at the piano: lessons from the composer's sound recordings*) és Igréc Srebrenka doktori értekezése (*Béla Bartók's Editions of Mozart's Piano Sonatas*). Végül pedig Mozart K. 448-as D-dúr kézzongorás szonátájának Josef és Rosina Lhévinne-féle, valamint a Bartók Béla és Pásztory Ditta⁴ által készített felvételei szolgáltak alapul egy, a kétféle párost összehasonlító tanulmány kidolgozásához, ennek eredményeként pedig Bartók egyedi előadói stílusának mélyebb megismeréséhez.

A harmadik és egyben utolsó fejezetben a Bartók közreadásának alapjául szolgáló kiadás (nevezetesen a Louis Köhler és Richard Schmidt által szerkesztett C. F. Peters-féle 1879-es kiadás) és saját instruktív közreadásának összehasonlítását végeztem el. Helyenként mindezt a K. 475-ös c-moll fantázia Dohnányi Ernő⁵- és Carl Reinecke⁶-féle felvételeivel kapcsolatos meglátások egészítik ki.

III. Módszer

Az első fejezet kidolgozásához szükséges alapvető kutatási módszer a rendelkezésre álló források – W. A. Mozart K. 475-ös c-moll fantáziájának húsz különböző kiadásának – összehasonlítása volt. Első lépésként felvettem a kapcsolatot a salzburgi Bibliotheca Mozartianával, hogy hozzáférhessek Artaria 1785-ös első kiadásának 7. újranyomatához. A *Neue Mozart Ausgabe "Kritische Berichte"*⁷-jének köszönhetően sikerült beazonosítanom mindazokat a változtatásokat, amelyeket a már említett kiadás 7. újranyomata, illetve André 1801-es kiadása tartalmazott az első kiadás 1. nyomatahoz és az autográfhoz viszonyítva (utóbbi kettő az interneten hozzáférhető). Ezenkívül a c-moll fantázia Longman és Broderip által 1786-ban Londonban készített második kiadása, az *Oeuvres Completes* [sic] néven ismert 1799-es Breitkopf és Härtel-kiadás (Csabai Adrienn és a budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémia Kutatókönyvtára jóvoltából) és a Tobias Haslinger által készített 1826-os kiadás is elérhető volt számomra. A Bibliotheca Mozartiana rendelkezésemre bocsátotta az Offenbach Kiadó Johann Anton André főszerkesztősége alatt – 1802-ben és 1842-ben – készített két kiadását is. A regensburgi

⁴ Mozart D-dúr kézzongorás szonátájának K. 448 hangfelvétele Bartók Béla előadásában, In: *Bartók hangfelvételei. Centenáriumi összkiadás I–II. album. Bartók zongorázik* (1920–1945). Szerk. Somfai László, Kocsis Zoltán, Sebestyén János (Budapest: Hungaroton, 1981), LPX 12326–38.

⁵ Mozart c-moll fantáziájának K. 475 koncertfelvétele Dohnányi Ernő előadásában 1954. február 28-án Athen-ban (Ohio, USA). BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum Dohnányi-gyűjteménye.

⁶ A felvétel 1905-ben készült, Hupfeld gépzongora tekercsre.

⁷ Wolfgang Rehm. 'Kritische Berichte' a *Neue Mozart Ausgabe, Serie IX, Werkgruppe 25. Klaviersonaten Band I und II* mellékleteként. Kassel-Basel-London-New York-Prague: Bärenreiter, 1998.

Staatliche Bibliothekban találtam ezek mellett egy 1860-as kiadást, amelyet szintén az említett Offenbach Kiadó készített. A Breitkopf és Härtel által 1878-ban publikált híres *Alte Mozart Ausgabe* (AMA) elérhető az interneten, Mesterházi Máténak és a budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémia Központi Könyvtárának köszönhetően pedig hozzáférhettem az ugyanezen kiadó által 1895-ben megjelentetett, úgynevezett *Akademische Ausgabe* (AA) című kiadványhoz is (szerkesztő: Ernst Rudorff). A párizsi Bibliothèque Nationale de France biztosította számomra az 1879-ben Louis Köhler és Richard Schmidt szerkesztésében publikált C. F. Peters-kiadás egy példányát. A fejezetet záró Bartók- és Sigmund Lebert-féle 1910-es, illetve 1892-es instruktív közreadások példányait témavezetőm, Dr. Vikárius László bocsátotta rendelkezésemre. Mindezen kiadások kronológiai sorrendben kidolgozott összehasonlítása áll tehát az első fejezet fókuszában.

A második fejezet kidolgozásának kezdeti szakaszában szétválogattam és elemeztem Bartók összes, a Mozart-szonáták instruktív közreadásában fellelhető jelzését és bejegyzését. Ez tette lehetővé a különféle jelzéseket jellegük szerint (artikuláció, hangsúlyozás, dinamika, agogika, tempó és interpretáció) csoportosító táblázatok összeállítását. Az indikációk összefüggéseinek vizsgálata, illetve a különböző könyvek (Benjamin Suchoff: *Béla Bartók Essays*, Laki Péter: *Bartók and his World*, Malcolm Gillies: *Bartók Remembered*), cikkek (Maria Anna Harley: *Natura naturans, natura naturata*, Büky Virág: *Bartók's Heiress*, Richard Taruskin: *Did He Mean It?*, többek között) és felvételek tanulmányozása alapvető fontosságú volt Bartók valódi előadói stílusának mélyrehatóbb megismeréséhez, valamint a bartóki notáció alaposabb megértéséhez.

A harmadik és egyben utolsó fejezet, amely tulajdonképpen az előző kettő összefoglalása, Mozart c-moll K. 475-ös fantáziájának – pontosabban az Andantino résznek – Bartók-féle instruktív közreadását elemzi. Kidolgozásához George Barth a tézisek elején idézett, a *Mozart Performance in the 19th Century* című tanulmányban megjelent gondolata („If we can understand what notation meant to performers of each era, might we not "hear" them perform?”) szolgál alapul és iránymutatásként, a Bartók-kiadás, illetve Dohnányi Ernő és Carl Reinecke Fantázia-felvételeinek nem teljes körű összehasonlításával kiegészítve.

IV. Eredmények

A kutatás során számos kérdés merült fel. Az első fejezetben többször belefutottam a kiadáshoz kapcsolódó problémakör különböző aspektusaiba: a kézirat, illetve a korabeli

notáció értelmezése, a szerkesztői feladatok változásai és ennek szoros kapcsolata az egyes korszakok történelmi és kulturális eseményeivel, az amatőr előadók felemelkedése és a zeneszerzőknek a zenei textúrára gyakorolt erőteljesebb kontroll iránti növekvő igénye. Tulajdonképpen kijelenthető, hogy a kutatással járó fáradtságos munka során sokkal többet tanultam az egyes részfolyamatoknál felmerülő kérdésekből, mint abból a néhány következtetésből, amelyet ténylegesen le tudtam vonni. Mit is jelent a „szerkesztés” egy zenemű esetében? Elegendő-e „csak” az eredeti kéziratban a szerző által lejegyzett hangjegyek és a notáció egyéb elemeinek pontos átírása – amennyiben rendelkezésre áll egyáltalán a kézirat? Vajon mindig ez volt a cél a zenetörténet során? Miért nőtt meg az évek folyamán az arra vonatkozó igény, hogy a folyamatosan változó és fejlődő notáció ne csak egyszerűen a zeneművet, hanem annak interpretálását is tükrözze?⁸ Ez lehet az oka – esetleg az okok egyike – annak, hogy a notáció jelentése az elmúlt 300 év folyamán fokozatosan megváltozott? Lehetséges-e egy művet annak “egyedi megjelenésében”⁹ pusztán zenei notációval rögzíteni? Hol vannak a notáció határai és korlátai? Mindezek a kérdések W. A. Mozart K. 475-ös c-moll fantáziájának különböző – a kézirattól Bartók instruktív közreadásáig terjedő – kiadásainak, illetve azok szerkesztésbeli eltéréseinek tanulmányozása során merültek fel. Disszertációm első fejezetének fő célja azon forrás azonosítása volt, amelyre Bartók a Fantázia instruktív közreadását alapozta, figyelembe véve a számára elérhető különböző szerkesztői változatokat is. A kapott válaszok véleményem szerint kielégítőek, a kutatás maga pedig minden kétséget kizáróan rendkívül hasznos volt.

A disszertáció második fejezetében levont következtetések két, egymással összefüggő csoportra oszthatók. Egyrészt bemutatják Bartók személyiségének három kevésbé ismert aspektusát (a zongorista, a tanár és az esszéista), másrészt rávilágítanak ezen aspektusok tanulmányozásának eredményei és a fejezet második részében öt táblázatba összeállított, az instruktív közreadásokban használt jelölések között kialakult kapcsolatokra. A vizsgálódás fő célja a bartóki notáció mélyebb megértése volt. A fejezet első részével kapcsolatban különösen érdekesnek találtam a kutatás folyamatát és azokat a – többé-kevésbé egyértelmű – következtetéseket, amelyeket Bartók előadói stílusa és a népzene iránti elkötelezettsége kapcsolatáról tudtam levonni. Ez az elkötelezettség

⁸ Nikolaus Harnoncourt: *Baroque Music Today: Music As Speech. Ways to a New Understanding of Music*, trans. Mary O'Neill (Portland: Amadeus Press, 1988). 11. Eredetileg: *Musik als Klangrede* (Salzburg and Wien: Residenz Verlag, 1982).

⁹ Benjamin Suchoff (ed.): *Béla Bartók Essays* (Lincoln & London: University of Nebraska Press, 1992). 292.

nemcsak utazásaiban érhető tetten, melyek folyamán számtalan népdalt gyűjtött össze, hanem írásaiban és saját, népi elemekkel teljesen átítatott zenéjében is. Előadói stílusában mindezeknek köszönhetően megtalálható a századforduló romantikus gyakorlatának (a Lisztnél központosult, olykor az ütemi keretektől is kilépő zene informális, deklamatív, rubato jellege) és a parlando rubatonak (a parasztzene beszédre jellemző ritmusa, vagyis az a rugalmas mód, ahogyan egy dallam ritmusa a szöveghez igazodik) varázslatos elegye.

A harmadik és az utolsó fejezet, amint az korábban említésre került, az előző két fejezet összefoglalása. Annak ellenére, hogy megállapítottuk a több mint valószínűsíthető forrást, amelyre Bartók instruktív közreadását alapozta, illetve az ő szerkesztésében megjelent kottaanyagot; megértettük szerkesztői örökségét; elmélyedtünk személyes előadói stílusában; írásaiból megismerhettük a legkülönbözőbb zenei témákról alkotott véleményét; és lehetőségünk volt meghallgatni Bartókot mind saját, mind más zeneszerzők zenéjének előadásában, instruktív közreadásai ugyanolyan határokat feszegetnek, mint a notáció maga, következésképpen éppoly kétértelműek, mint amilyen lenyűgözőek, és végtelen számú lehetséges értelmezést sugallnak. Ez a legfontosabb következtetése e viszonylag rövid fejezetnek.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

2019. szeptember 14., 'Bartók and the Piano' Nemzetközi Szimpózium, Budapest.

Bartók's Performing Editions of Mozart's Piano Sonatas: A Graphic Representation of the So-Called Vienna-Budapest Tradition and Bartók's Personal Performing Practice. Előadás.

2022. augusztus 30., Jókai Anna Szalon, Budapest. Előadással egybekötött koncert (*lecture recital*).

Műsor: Mozart, Bartók és Schubert művei, gordonkán közreműködött Morgane de Lafforest.

2023. február 14., Real Academia Galega de Belas Artes, A Coruña. Előadással egybekötött koncert (*lecture recital*).

Műsor: Mozart, Bartók és Schubert művei, gordonkán közreműködött Morgane de Lafforest.

2023. március 22., Conservatorio Profesional de Música, Santiago de Compostela. Előadással egybekötött koncert (*lecture recital*).

Műsor: Mozart, Bartók, Schumann és Schubert művei, gordonkán közreműködött
Millán Abeledo Malheiro.